

פרק 4 | סוגיות מתודולוגיות
במדידה והערכה

1. הקדמה: מדידה לעומת הערכה

תהליכי מדידה והערכה מתקיימים במערכת החינוך במטרה לאסוף מידע המשמש לקבלת החלטות מסוגים שונים. פרק זה עוסק בסוגיות תאורטיות ופרקטיות הקשורות ליישום של תהליכי מדידה והערכה במסגרת החינוך מוכוון הערכים. תחילה נחدد את ההבדל בין מדידה להערכה ונדון באופן שבו משמשים התהליכים האלה במערכות חינוך. בהמשך הפרק נעסוק בשאלות הקשורות למדידה והערכה בחינוך מוכוון הערכים:

- מהן המטרות של מדידה והערכה?
- מיהם מושאי המדידה וההערכה?
- אילו מאפיינים נמדדים או מוערכים?

במסגרת הדיון בשאלות שהוצגו לעיל נציג את הסוגיות העיקריות שיש לבחון בהקשר של שימוש במדידה והערכה בחינוך מוכוון הערכים ונאפיין את הגישה שמציעה הוועדה.

המושג "מדידה והערכה בחינוך" הוא שם כולל למגוון תהליכים שמטרתם לאסוף מידע לשם קבלת החלטות במערכת החינוך. **מדידה** (measurement) היא תהליך סדור שבו מתאימים ערך מספרי למאפיין של אובייקט נמדד. לדוגמה, אפשר להשתמש בסרגל כדי לתאר את אורך השולחן ביחידות מידה מספריות. מדידה מתבססת על שימוש בכלי מדידה ובשיטת מדידה לשם התאמת הערכים המספריים לתיאור התכונה. כל תהליך של מדידה מערב מידה מסוימת של טעות הנובעת מאיכות כלי המדידה ומשיטת המדידה. טעות מדידה יכולה ליצור הטיה ולעוות את תוצאות המדידה. על מנת למזער את טעויות המדידה, חשוב שהמדידה תהיה חד-ממדית (ממוקדת במאפיין אחד של האובייקט הנמדד), סטנדרטית (מתבצעת באופן אחיד עבור כל האובייקטים הנמדדים) ואובייקטיבית (אינה מושפעת מעולמו הפנימי של המודד). **הערכה**, לעומת זאת, היא מתן משמעות לתוצאות המדידה באמצעות השוואתן לסטנדרט מסוים. כלומר, אפשר לומר שכל תהליך של הערכה מבוסס על מדידה כלשהי, אך לא להיפך.

ניתן לחשוב על מדידה והערכה כדרגות שונות של אותה פעולה. ככל שכלי המדידה הופך יותר רב-ממדי, פחות סטנדרטי ופחות אובייקטיבי, נהוג להתייחס אליו ככלי הערכה ולא ככלי מדידה. מכשירים המשמשים למדידה פיזיקלית נחשבים כלי מדידה, וכלים המשמשים למדידה במדעי החברה נחשבים לרוב כלי הערכה. לדוגמה, מבחן עם פריטים סגורים הוא יותר רב-ממדי ופחות סטנדרטי מסרגל. לעומת המבחן, מטלת הכתיבה קרובה יותר להגדרה של כלי הערכה משום שהציון של המטלה הוא רב-ממדי וסובייקטיבי יותר מאשר הציון של מבחן. בדומה לכך, ריאיון לא-מובנה הוא דוגמה טובה לכלי הערכה כיוון שהוא רב-ממדי וסובייקטיבי יותר וסטנדרטי פחות מהכלים שנזכרו עד כה. הבחנה זו בין כלי מדידה לכלי הערכה משתקפת גם בכלים המשמשים למדידה במסגרת מחקר כמותי לעומת כלים במחקר איכותני.

2. סוגי הערכה בחינוך

בתחום החינוך, המושג "**הערכה**" משמש כתרגום של שני מונחים שונים - **Assessment** ו-**Evaluation**. המונח **assessment** מתייחס לתהליך שיטתי של איסוף מידע וניתוחו לשם תיאור והסקה של מסקנות. לדוגמה, מבחנים בבית הספר הם סוג של כלי הערכה (**assessment instrument**) המשמש לשיקוף רמת הידע וההבנה של הלומדים ומאפשר קבלת החלטות לגבי המשך ההוראה בכיתה. המונח השני - **evaluation** - מתייחס לשיפוט תוצר מסוים ביחס לקריטריונים מוגדרים, לשם קביעת ערכו או טיבו של התוצר. לדוגמה, כאשר משתמשים בתוצאות מבחנים כדי לקבוע אם בית הספר עמד ביעדים הלימודיים שהוגדרו לו, מבצעים

תהליך של הערכה במובן של evaluation. חשוב להדגיש שגם באנגלית ההבחנה בין שני המונחים אינה חד-משמעית. דרך אחת להבדיל בין שני המונחים היא לומר שאנחנו מעריכים (assess) למידה אבל מעריכים (evaluate) הוראה.

בפרק זה נבחין בין שני סוגים של הערכה בתחום החינוך - **הערכת לומדים** (educational assessment) או **student assessment** (לעומת **הערכת תוכניות** (program evaluation)). הערכת לומדים מתמקדת במרכיבי היחידה הבית ספרית (תלמידים, מורים וכיתות) במטרה לבדוק היבטים חינוכיים שונים (כגון הישגים לימודיים, עמדות לגבי תחומי לימוד, יחס כלפי בית הספר וכיוצא באלה) בפרק זמן נתון. הערכה זו כוללת מגוון גדול של כלי הערכה המשמשים במסגרת החינוכית - החל משאלות שמפנים מורים לתלמידיהם במהלך השיעור, דרך תצפית על תלמידים המבצעים מטלה לימודית או מבחנים המועברים במהלך יחידת לימוד, ועד לבחינות רחבות היקף המועברות לכלל התלמידים.

הערכת תוכניות נועדה לשפוט את היעילות בהשגת היעדים של מושא הערכה מסוים (תוכנית לימודים, מוסד חינוכי או מדיניות). הערכה זו נשענת על מגוון רחב של כלים ושיטות המסייעים למעריך לקבוע אם קיים קשר סיבתי בין פעולה לבין תוצאה, למשל קשר בין יישום של תוכנית לימודים לבין שיפור בהישגים הלימודיים. מבחינה זו, הערכת תוכניות יכולה להשתמש גם בתוצרים של הערכת לומדים לצורך ביצוע השיפוט הנדרש.

נהוג לסווג את הכלים להערכת לומדים לכמה סוגים, ואלו נבדלים זה מזה במאפיינים שלהם. **הערכה מקדימה** אומדת את רמת הידע של התלמידים בתחילת יחידת לימוד מסוימת במטרה למפות את המצב הקיים לפני שמתרחשת הלמידה. **הערכה מסכמת** נועדה לתאר את הישגי התלמידים בסוף יחידת לימוד, ולכן נקראת **הערכה של למידה** (assessment of learning). הערכה מסכמת מתמקדת במתן הערכה (בדרך כלל ציון) לצורך קבלת החלטות כמו מעבר לשלב הלימוד הבא או קבלת תעודת סיום לימודים.

לעומתה, **הערכה מעצבת** נועדה לתת משוב לתלמידים ולמורים. היא מאפשרת לזהות חוזקות וחולשות ספציפיות, כדי לשפר את תהליך הלמידה בהמשך. בשל כך נהוג לקרוא להערכה מסוג זה "הערכה לשם למידה" (assessment for learning). הערכה מעצבת יעילה במיוחד כאשר היא מוטמעת בתוך תהליך הלמידה, באופן שמאפשר למורים לעקוב אחר התקדמות הלומדים ולתכנן את המשך ההוראה בהתאם. בהקשר זה נהוג להזכיר סוג נוסף של הערכה מעצבת - "**הערכה כלמידה**" (assessment as learning). גישה זו מתבססת על שימוש בכלי הערכה כאמצעי פדגוגי המאפשר לתלמידים לפתח יכולות מטא-קוגניטיביות לשם ביצוע רפלקציה על התקדמותם. יכולות אלו חשובות במיוחד לפיתוח הרגלי למידה עצמאית ולמידה לאורך החיים, הנחשבות מיומנויות חשובות למאה ה-21. שני סוגי הערכה מוזכרים בהקשר זה, **הערכה עצמית** (self evaluation) שבה תלמידים מעריכים את ביצועיהם על בסיס קריטריונים מוגדרים מראש, ו**הערכת עמיתים** (peer assessment) שבה תלמידים מעריכים את הביצועים של חבריהם לכיתה.

אופן השימוש בתוצרי ההערכה - לצורך עיצוב הלמידה וההוראה בהמשך או לצורך סיכום הביצועים בזמן נתון - הוא הקובע אם ההערכה היא מעצבת או מסכמת. במילים אחרות, אותו כלי הערכה יכול לשמש למטרות מעצבות או מסכמות. סיווג דומה קיים גם בהקשר של הערכת תוכניות. הערכה מעצבת היא הערכה שמלווה תוכנית חינוכית במהלך יישומה, והמסקנות שמופקות במהלכה מיושמות על ידי צוות התוכנית באופן שוטף. לעומתה, הערכה מסכמת מתבצעת לאחר יישום התוכנית, ומסקנותיה מיועדות לדרג גבוה יותר של קובעי מדיניות.

בתגובה להערכה הקונבנציונלית המבוססת על מבחנים, התפתחה גישה הדוגלת ב**הערכה חלופית**. למעשה, הערכה זו לא נועדה להחליף את ההערכה הקונבנציונלית, כי אם להשלים אותה. הדגש בהערכה חלופית הוא בביצוע מטלה אותנטית המשקפת יישום של הידע והמיומנויות שנלמדו בעולם האמיתי. מטלות

טיפוסיות בהערכה חלופית הן כתיבת עבודת חקר, בניית דגם, תלקיט עבודות, עבודת צוות וכדומה. בדרך כלל התלמידים מודעים לקריטריונים לביצוע מוצלח של המטלה ומשתמשים בהם בתיווך המורה לשיפור עבודתם. הפעילות שנעשית במסגרת הערכה חלופית מספקת לתלמידים הזדמנויות להפגין למידה במגוון אופנויות (בהתאם לגישת האינטליגנציות המרובות), ומאפשרת למורים להרכיב פרופיל מורכב של היבטים קוגניטיביים ואישיותיים הניכרים בעבודת התלמידים.

סיווג נוסף של הערכת לומדים מתייחס למידת הרשמיות של ההערכה. **הערכה פורמלית** (formal assessment) היא הערכה שיטתית, מבוססת נתונים ומתוכננת מראש. מבחני אמצע וסוף שנה הם דוגמאות להערכה פורמלית אשר התלמידים יודעים מראש על קיומה, על היקפה ועל אופן השימוש בציונים שיופקו ממנה. **הערכה בלתי פורמלית** (informal assessment) מתבצעת על ידי מורים בכיתה באופן ספונטני ושוטף, אך היא אינה שיטתית ואינה מבוססת על כלי הערכה כמו מבחנים. לדוגמה, מורה שעוברת בין תלמידיה בזמן עבודה עצמית ומתרשמת מקצב עבודתם, מבצעת תהליך של הערכה בלתי פורמלית.

סיווג נוסף מבדיל בין **הערכה חיצונית להערכה פנימית**. עיקר ההבדל נוגע לגוף היוזם את ההערכה, מקבל את תוצאותיה ופועל לפיהן. הערכה חיצונית של לומדים מקורה בגורמים מחוץ לבית הספר כגון מבחני הבגרות של משרד החינוך. הערכה פנימית היא יוזמה תוך בית ספרית, ומשמשת את המורים לצרכים פנימיים כגון מתן ציונים לתעודות סוף שנה, מושגים אלו מתייחסים גם להערכת לומדים וגם להערכת תוכניות. בית ספר יכול להיות מוערך על ידי משרד החינוך לצורך קבלת החלטה על המשך תקצוב (הערכה חיצונית) והוא יכול גם ליזום מהלך של הערכה פנימית במטרה לאתר דרכים לשיפור תהליכי ההוראה והלמידה.

3. איכות פסיכומטרית

אי הקפדה על האיכות הפסיכומטרית של תהליכי ההערכה עלול להוביל להטיות ולעיוותים בתוצאות המדידה ולפגיעה בנכונות המסקנות וההחלטות המתקבלות על בסיסה. איכותם של תהליכי מדידה והערכה בחינוך תלויים בשלושה רכיבים עיקריים: מהימנות, תוקף והוגנות.

- **מהימנות** משקפת את היציבות של תוצאות המדידה. נוסף על המאפיינים הנמדדים, תוצאות המדידה מושפעות ממגוון רחב של גורמים מקריים שאינם קשורים למאפיין הנמדד. לפיכך, כדי להקטין את טעות המדידה יש לשאוף לצמצום השפעתם של גורמים אלה. מהימנות גבוהה פירושה שההבדלים בין מדידות של אובייקטים שונים משקפים בעיקר את ההבדלים במאפיין הנמדד שלהם וכמעט שאינם משקפים את הגורמים המקריים.
- **תוקף** משקף את המידה שבה הפרשנות והשימוש בתוצאות ההערכה תואם את מטרותיה. תהליך התיקוף מנסה להצדיק את השימוש בכלי ההערכה על בסיס עדויות ממקורות שונים - התאמת כלי המדידה להגדרת המאפיין הנמדד, קשרים בין תוצאות המדידה למדידות אחרות, השלכות של השימוש בכלי המדידה ועוד. חשוב לציין כי המהימנות היא תנאי הכרחי אך לא מספיק לתוקף; הערכה לא מהימנה אינה יכולה להיות תקפה, ועם זאת הערכה מהימנה אינה ערובה להערכה תקפה.
- **הוגנות** משקפת את המידה שבה מטלות ההערכה אינן מוטות לטובת קבוצה מסוימת או לרעתה. הערכה תיחשב מוטה לרעת קבוצה מסוימת כאשר הביצוע של אותה קבוצה נפגע בשל גורמים שאינם רלוונטיים למטרות ההערכה. הערכה הוגנת מאפשרת לכל המוערכים לבצע את ההערכה באופן מיטבי, ללא קשר לקבוצת האוכלוסייה שאליה הם שייכים.

4. מטרת ההערכה בחינוך מוכוון הערכים

עד כה הבחנו בין מדידה והערכה, הצגנו סוגים שונים של הערכה בחינוך והסברנו מהי איכות פסיכומטרית של תהליכי מדידה והערכה. המשך הפרק דן במקומן של מדידה והערכה בחינוך מוכוון הערכים. חשוב להבין שליישום של תהליכי הערכה במערכת החינוך יכולות להיות השלכות חיוביות לצד השלכות שליליות. ועדת היוזמה למדידה ולהערכה בחינוך היטיבה לנסח את הקו המנחה לשילוב של נושא זה במערכת החינוך: "שימוש מושכל במדידה ובהערכה חייב להביא בחשבון הן את התועלת לתלמידים, למורים, לבתי הספר ולמערכת החינוך, הן את ההשפעות השליליות וההפסדים העלולים להתלוות להן ולהתבסס על הבנה מעמיקה של הקשרים בין מטרת חינוכיות שונות לבין שיטות שונות של הערכה. (בטלר ועמיתים, 2005).

אם כן, אפשר להצביע על שני עקרונות מנחים ליישום של הערכה במסגרות חינוכיות, בין אם מדובר בחינוך שמתמקד בלימוד ידע ומיומנויות ובין אם מדובר בחינוך מוכוון ערכים. ראשית, כל תהליך של הערכה אמור לשרת את המטרות החינוכיות של המערכת. לבעלי עניין שונים במערכת יש מטרות שונות, ולכן חשוב להבדיל בין הנמענים השונים של תוצאות ההערכה לשימוש שלהם באותן תוצאות. שנית, יש למזער את הסיכוי ששימוש בהערכה יפגע בדרך כלשהי בתלמידים או במורים. הערכה אמורה לסייע בשיפור המערכת, ועליה לעשות זאת עם תוצאות שליליות מזעריות ככל האפשר.

כיצד עקרונות אלה משתקפים בשימוש בהערכה בחינוך מוכוון הערכים? תחילה עלינו להבין מהן המטרות של הערכה במסגרת החינוך מוכוון הערכים. על איזה צורך הערכה כזאת עונה? למה היא משמשת? נבחן את הסוגיה הזאת מנקודת מבטם של נמענים שונים של תוצרי ההערכה: מהמטרות המערכתיות של משרד החינוך, דרך המטרות הפרקטיות של מורים ומנהלים ועד למטרות האישיות של תלמידים והוריהם. לכל אחד מבעלי העניין האלה ישנם צרכים שונים ומטרות שונות.

4.1 מערכת החינוך: הערכה למטרות מערכתיות

משרד החינוך רואה חשיבות גדולה בחינוך מוכוון הערכים, כפי שמתקף במטרות המופיעות בחוק החינוך הממלכתי (1953). החינוך נועד לא רק לפתח את הידע והיכולות של התלמידים בתחומי הדעת השונים, אלא גם לסייע בהתפתחות האישית שלהם, בבניית זהותם ובעיצוב עולמם הערכי. בהתאם לכך, המשרד הגדיר חמישה ערכי יסוד למערכת החינוך (משרד החינוך, 2021):⁵

● אהבת הדעת וחדוות הלמידה.

● מחויבות לערכי מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

● כיבוד ערכי המורשת והתרבות במדינת ישראל.

● כבוד האדם והמשפחה.

● צדק חברתי וערבות הדדית.

כל אחד מערכי היסוד מיוצג בכמה רכיבי ליבה וכן מפורט כיצד בא לידי ביטוי הערך בקרב התלמידים (ראו פירוט בפרק השלישי). על פי מסמך המדיניות הפדגוגית הלאומית, בתי הספר "יכוונו לכך שהבוגרים יהיו בעלי השקפת עולם מוסרית שתנחה את חייהם ופעולותיהם ותשתקף במחויבות לחברה ולמדינה" (משרד החינוך, 2021).

5 מסמך "המדיניות הפדגוגית הלאומית - דמות הבוגר" והמצגת הנלווית לו הם תוצרים הנמצאים בשימוש כמה אגפים במשרד החינוך אך לא כורסמו באופן רשמי. שניהם עוסקים בהגדרת הערכים שמערכת החינוך שואפת להקנות לבוגריה ועל כן שימשו את ועדת המומחים כנקודת מוצא לפרשנות ולהתייחסות לאורך כל עבודתה.

על פי עקרון האחריותיות (accountability), מחובתו של המשרד לתת דין וחשבון על פעולותיו ולשאת בתוצאותיהן. בהקשר של החינוך מוכוון הערכים על המשרד לעקוב ולדווח על האופן שבו מיושם החינוך מוכוון הערכים ועל השפעתו על המערכת. תהליכי מדידה והערכה יכולים לספק את המידע הנדרש לקיום עקרון האחריותיות. מוסד יכול לבצע הערכה עצמית או להיות מוערך חיצונית על ידי המשרד, וכך לאסוף נתונים על האופן שבו מאפייניו והפעילות החינוכית המתרחשת בו תומכים ביישום החינוך מוכוון הערכים. רצוי שהערכה זו תתבצע אל מול קריטריונים ברורים המבוססים על פרקטיקות הוראה מוכוונות ערכים אשר נמצאו יעילות (לדוגמה, Berkowitz & Bier, 2005). משרד החינוך יכול להשתמש במידע זה כעדות ליישום של החינוך מוכוון הערכים במוסדות החינוך וכן לצרכים אחרים של קבלת החלטות וקביעת מדיניות.

מכאן נובעת המטרה השנייה של הערכה בחינוך מוכוון ערכים. בעזרת הערכה של תוכניות אפשר לדעת אילו פרקטיקות יעילות ואילו לא. משרד החינוך צריך ליישם תוכניות שנמצאו יעילות בהשפעתן על התלמידים ועל האקלים הבית ספרי. אולם, כיצד נדע אילו תוכניות עובדות ואילו לא? לשם כך אנו זקוקים להערכה מתאימה אשר מאפשרת לנו לקשר בין פעולות שנעשו במסגרת התוכנית והתוצאות החיוביות והשליליות של יישומה, וכן להשוות בין תוצאות של תוכניות שונות. במילים אחרות, מבחינת מערכת החינוך, יש צורך בהערכה מעצבת ומסכמת של תוכניות לחינוך מוכוון ערכים על מנת לאתר תוכניות מתאימות לצרכים שונים של המערכת ולזהות פרקטיקות וקריטריונים שעל פיהם ניתן להעריך ביצועים של מוסדות (Jubilee Centre, 2017). חשוב לציין שמטרה זו משרתת בעלי עניין נוספים כגון מפתחי תוכניות וחומרי לימוד אשר רוצים לשפר את התוצרים שהם מספקים למערכת וכן מוסדות הלימוד המעוניינים באיתור תוכניות וחומרים המתאימים לצורכיהם.

מידע על היקף ועל איכות היישום של החינוך מוכוון הערכים בבתי הספר עשוי גם לעניין את הציבור הרחב ובמיוחד את הורי התלמידים. התפיסה הערכית של בית הספר והפעולות שנעשות בו בהקשר זה עשויים להשפיע על הורים בזמן בחירת בית הספר לילדיהם. לעיתים מתגלים במהלך הלימודים פערים בין התפיסה הערכית של סגל בית הספר לבין תפיסתם של ההורים, והדבר עלול להוביל למחאה מצד ההורים. מבחינה זו אפשר לומר שהמטרות ברמת מערכת החינוך משרתות גם את הצרכים של הורי התלמידים המחפשים מידע על אופי ואיכות החינוך מוכוון הערכים בבית הספר של ילדיהם.

4.2 הסגל החינוכי - הערכה למטרות פרקטיות

מורות, רכזות, יועצות ומנהלות מרכיבות את הסגל החינוכי, אשר אמון על ההוראה וההתנהלות בבית הספר. תהליכי מדידה והערכה בתחומי התוכן הנלמדים בבית הספר משמשים את הסגל לצרכים פדגוגיים שונים. מורים ומורות משתמשים בהערכה מסכמת כדי לאמוד את הטמעת התוכן הנלמד, ובהערכה מעצבת כדי לאתר קשיים בהבנה ולהתאים את ההוראה להתמודדות עם אותם קשיים. באופן דומה, הערכה יכולה לסייע למורים בעיצוב ההוראה והלמידה גם במסגרת החינוך מוכוון הערכים, על ידי מתן היזון חוזר למורה לגבי איכות ההוראה. לדוגמה, לאחר לימוד יחידה העוסקת בזכויות היסוד, מורים יכולים להעריך את בקיאות התלמידים בנושא הזכויות, הבנת חשיבותן ומדוע יש לשמור עליהן, זיהוי פגיעה בזכויות והשלכותיה על קבוצה מסוימת באוכלוסייה וכן דרכים להקטין את הפגיעה בזכויות. כל אלה משקפים רמות שונות של הבנה של החומר הנלמד. אם כן, המטרה העיקרית של שימוש בהערכה בחינוך מוכוון ערכים היא לשם קידום ההוראה והלמידה של ערכי היסוד והנגזרות שלהם.

היבט נוסף של אותה מטרה הוא השימוש בהערכה ככלי פדגוגי ללימוד נושא מסוים, כלומר "הערכה כלמידה". לדוגמה, תלמידים עובדים בקבוצות ומכינים מצגת בנושא צדק סביבתי. במסגרת העבודה הם בוחרים דוגמה להפרה של עקרון הצדק הסביבתי, חוקרים את הדוגמה, מציגים אותה לכיתה ומנהלים

דיון. במסגרת זו המורה יכולה להעריך היבטים שונים של התהליך ושל תוצריו כגון עבודת צוות, שימוש במקורות מידע ועמידה מול קהל וכן את מידת ההבנה בנושא הצדק הסביבתי. זו דוגמה ללמידה על ערכי היסוד בצורה חווייתית ומעשירה במסגרת ביצוע מטלת הערכה.

בכל הקשור לשימוש בהערכה על ידי סגל המורים חשוב לציין שהמטרות הפדגוגיות יהיו שונות עבור שכבות גיל שונות; יתר על כן, למחנכים ולמורים מקצועיים עשויות להיות מטרות שונות. כפועל יוצא, היקף ההערכה ואופן השימוש בה עשויים להשתנות מכיתה לכיתה ומתחום לימוד אחד למשנהו.

4.3 התלמידים והתלמידות - הערכה למטרות אישיות

הערכה בחינוך מוכוון ערכים יכולה וצריכה לשמש גם את התלמידים והתלמידות. הערכה מספקת בסיס לרפלקציה - התבוננות פנימה על עולמם הערכי של התלמידים. רפלקציה מאפשרת לתלמידים להכיר את עצמם טוב יותר דרך בחינה ביקורתית של ההתאמה בין התפיסות שלהם בסוגיות ערכיות לבין הפעולות שלהם במצבים הקשורים לסוגיות האלה. רפלקציה ביקורתית יכולה להוביל תלמידים לבחון את הנחות היסוד שלהם, להבין מהן החולשות והחוזקות שלהם ולחולל שינוי בהשקפותיהם ובתפיסותיהם (Harrison, Arthur & Burn, 2016).

תלמידים יכולים להעריך את עצמם (הערכת עצמי) או את חבריהם (הערכת עמיתים), את מוריהם או את הסביבה הלימודית שלהם. כל היבט כזה מאפשר להם להבין טוב יותר את המורכבויות הנובעות מעיסוק בערכים. חשוב להתייחס לתלמידים כנמענים של הערכה כזאת, ולהתאים להם את כלי ההערכה והפרשנות הניתנת לתוצאותיהם. כפי שהאריסון ואחרים טענו (Harrison et al., 2016), רפלקציה אינה מולדת, ונדרש זמן ומאמץ לפתח אותה. על כן יש לאפשר לתלמידים הזדמנויות לחשוב כיצד המחשבות והתחושות שלהם השפיעו על התוצאות ומה הם לומדים מכך לעתיד. עליהם לזהות שהם במצבים אשר מחייבים חשיבה רפלקטיבית על תגובות שונות, משמעויותיהן הערכיות וההכרעה ביניהן (Wright, Morris & Bawden, 2014).

5. מטרות ושימושים של הערכה בחינוך מוכוון ערכים - סוגיות מרכזיות

לסיכום עד כה, לשימוש בהערכה בחינוך מוכוון ערכים יש כמה מטרות:

- לספק למשרד החינוך משוב על מידת היישום של תוכניות לחינוך מוכוון ערכים ועל השפעת התוכניות על מערכת החינוך.
- לספק מידע על האיכות של תוכניות שונות לחינוך מוכוון ערכים ויכולתן להביא לתוצאות חיוביות. זאת כדי לסייע בפיתוח תוכניות איכותיות ולהחליט על יישום של תוכניות במערכת.
- לשמש למורים כלי פדגוגי המסייע בהנעת תלמידים ללמידה במסגרת החינוך מוכוון הערכים ובמתן משוב התומך בתכנון המשך ההוראה.
- לשמש כלי עזר לתלמידים לצורך התבוננות פנימית, הפקת תובנות ועיצוב עולמם הערכי.

מטרות ההערכה נגזרות ממטרות החינוך מוכוון הערכים והתוצאות הרצויות הצפויות בעקבות יישומו. אם כן, נדרשת הגדרה ברורה ומשותפת של המטרות החינוכיות והתוצאות הרצויות. מתוך הגדרות אלו ניתן לגזור את ההיבטים שיש למדוד ולהעריך בפועל. צעד זה חיוני במיוחד במסגרת החינוך מוכוון הערכים משום שהמושגים המופשטים הנכללים בערכי היסוד כוללים למעשה ריבוי של מושגי משנה ותפיסות, ונדרשת הבהרה מושגית על מנת לאפיין מהם ההיבטים בני-המדדה. יש צורך להחצין את הנחות הבסיס לגבי מטרות ההערכה בחינוך מוכוון ערכים, את הגישות השונות לביצועה ואת האינטרסים של בעלי העניין השונים (בר-און ממן, 2020). על מנת לקיים את התהליך הזה באופן שקוף ולא מוטה, אנו ממליצים על קיום התהליך בליווי של ועדה חיצונית למשרד החינוך.

חשוב להדגיש שיש לנהוג במשנה זהירות בקביעת מטרות החינוך מוכוון הערכים ומטרות ההערכה. לדוגמה, מטרות המבוססות על הגדרה של "התלמיד האידיאלי" מבחינה ערכית עשויות ליצור רושם כי התלמידים צריכים לאמץ את כל ערכי היסוד של המערכת. בפועל, אנו מצפים שתהיה שונות בין תלמידים וחשוב לתת ביטוי לגיוון זה. המטרות צריכות לסמן את הכיוון שאליו המערכת שואפת, בעודה מאפשרת הטרוגניות בערכי התלמידים. יתרה מזאת, אל לנו לקבוע שמטרת ההערכה היא לבדוק את מידת התאמתם של ערכי התלמידים למערכת ערכים מסוימת. משרד החינוך צריך לשרטט גבול ברור בין הערכה לגיטימית של חינוך מוכוון ערכים לבין הערכה שמהותה "בדיקת נאמנות" של התלמידים לערכי המערכת. יש להימנע ממצב שבו ההערכה משמשת כלי עזר לאינדוקטרינציה או משמשת לענישה. משרד החינוך צריך להנחות את צוותי החינוך להשתמש בהערכה באופן מושכל וזהיר לשם שיפור ההוראה והלמידה במסגרת החינוך מוכוון הערכים.

כדאי להתעכב על נושא השימוש לרעה בהערכה אשר הוזכר קודם לכן. חוק קמפבל קובע שככל שמדד חברתי כמותי הופך משמעותי יותר בתהליך קבלת החלטות כלשהו, הוא יהיה נתון ליותר לחצים משחיתים, ועלול להוביל לשיבוש של התהליכים שעליהם היה אמור לפקח (Campbell, 1979). כלי ההערכה המשמשים את החינוך מוכוון הערכים הם מועמדים טבעיים להיות מושפעים לרעה מתהליכים כאלה. דוגמה לתהליך כזה היא תוכנית המחויבות האישית (מעורבות חברתית) אשר אמורה לעודד התנדבות בקרב התלמידים. בפועל, נראה כי התוכנית סובלת מסילופים: מוסדות החינוך נוטים להקל בדרישות על מנת לאפשר לתלמידים רבים יותר לקבל תעודת הצטיינות במעורבות חברתית, והתלמידים מסלפים את דיווחיהם מאותה הסיבה (אלפייניסן, 2019).

סוגיית האפקטיביות של החינוך מוכוון הערכים נידונה רבות בספרות. מצד אחד, מחקרים מצביעים על קשרים חיוביים בין יישום של חינוך מוכוון ערכים לבין מגוון רחב של תוצאות רצויות (Berkowitz, & 2001, 2004; Solomon, Watson, & Battistich, 2004; Bier, 2004). מצד שני, חוקרים אחרים מצביעים על כשלים מתודולוגיים במחקרים בתחום הנובעים מהגדרות רחבות ועמומות של מטרות התוכנית, חוסר התאמה בין שיטות וכלי המחקר לבין השאלות המחקריות והעדר סטנדרטים של מדידה אחידה (Brimi, 2009; Schuitema, ten Dam & Veugelers, 2008; Was, Woltz & Drew, 2006). המסקנה המתבקשת היא שעל מנת שקובעי המדיניות יקבלו החלטות באופן מושכל יש צורך לבצע הערכה מקיפה, הכוללת איסוף שיטתי של מידע כמותי ואיכותני לגבי יעילותן של תוכניות לחינוך מוכוון ערכים. הערכה כזו יכולה להתבצע במסגרת הערכה מעצבת המתמקדת בהגדרת מטרות התוכנית, התאמת מדדים להערכה של השגת המטרות, וקבלת משוב מהשטח על קשיים והצלחות ביישום התוכנית.

6. מה מערכים?

המטרות שהוצגו בסעיף הקודם מכתבות את ההיבטים שאפשר להעריך במסגרת החינוך מוכוון הערכים. לדוגמה, אחת ממסגרות העבודה המוכרות בתחום פורסמה על ידי השותפות לחינוך אופי, (CEP) Character Education Partnership. המסגרת כוללת 11 עקרונות מנחים לחינוך מוכוון ערכים מיטבי; אחד מהם קובע כי בתי ספר צריכים להעריך באופן שוטף את האקלים ואת התרבות הבית ספרית, את התפקוד של הסגל כמחנכי אופי ואת המידה שבה התלמידים מפגינים אופי טוב (Lickona, Schaps & Lewis, 2002).

אכן, ההערכה בחינוך מוכוון הערכים עשויה להתפרס על מנעד רחב של אינדיקטורים ממגוון מקורות. מאפיין זה נובע מאופיו הרב-ממדי של החינוך מוכוון הערכים, הנוגע בהיבטים קוגניטיביים, רגשיים, חברתיים, מוסריים והתנהגותיים של באי בית הספר. במיוחד חשוב לשלב הערכה המערבת מיומנויות רגשיות-חברתיות (Kankaraš, Feron, & Renbarger, 2019) ולהשתמש במגוון שיטות ומקורות מידע על מנת לבדוק ולאמת את ממצאי ההערכה. בדומה לכך, ריבוי מקורות מידע והזדמנויות למדידה חשוב לצורך ביצוע מדידה מהימנה.

כפי שהוסבר בפרקים הקודמים, החינוך מוכוון הערכים הוא נושא טעון המכיל בתוכו מורכבויות פדגוגיות, אידיאולוגיות ותרבותיות. מחד גיסא, קיים חשש שהוספת תהליכי מדידה והערכה בנושא זה עשויה להקשות עוד יותר על היישום של חינוך מוכוון ערכים בשטח. מאידך גיסא, ההערכה נועדה לסייע בשיפור החינוך מוכוון הערכים וביישום מיטבי שלו. אם כך, נדרש איזון בין צורכי ההערכה לבין המשאבים העומדים לרשות המערכת בביצועה.

7. מיהם מושאי ההערכה בחינוך מוכוון הערכים?

מטרות ההערכה שהוצגו לעיל מגדירות למעשה את מושאי ההערכה. מטרה ראשונה להערכה היא יישום האחראיות. לשם כך יש להעריך את משרד החינוך עצמו (או האגפים במשרד האמונים על החינוך מוכוון הערכים). כדי להעריך את המטה, יש לבחון את השטח, כלומר להתמקד בפעולות הנעשות במוסדות הלימוד ובתוצאותיהן.

מטרה שנייה היא הערכה של תוכניות לימודים, פרויקטים חינוכיים, חומרי למידה, עזרי הוראה וכן הלאה. כלומר, מושא ההערכה במקרה זה הוא חומרים ולא מוסדות או תלמידים. עם זאת, על מנת להעריך את מידת ההצלחה של תוכנית לימוד כלשהי, ייתכן ויהיה צורך להעריך את השפעה של התוכנית על תפיסותיהם של התלמידים או מאפיינים אחרים שלהם. במילים אחרות, על אף שהמושא הוא התוכנית, ההערכה עשויה להתבסס גם על איסוף נתונים מתלמידים.

מטרה שלישית היא שימוש בהערכה לצרכים פדגוגיים, כלומר לצורכי הוראה ולמידה, למשל במשימות חקר או תרגול. מכאן נובע שמושאי ההערכה הם ההוראה והלמידה. המורים מעריכים באיזו מידה ההוראה השיגה את מטרותיה, או במילים אחרות, הובילה לתהליכי הלמידה הרצויים. גם במקרה זה המידע הנדרש להערכה נאסף על פי רוב מהתלמידים. המטרה הרביעית היא רפלקציה, משמע שהמושא כאן הוא ההערכה של התלמיד את עצמו.

לסיכום, מושאי ההערכה בחינוך מוכוון הערכים מקיפים כמה מוקדים אפשריים, ממשרד החינוך ואגפיו, דרך מוסדות הלימוד והממונים עליהם (ברמת המוסד, הרשות או המחוז), תוכניות וחומרי לימוד, תהליכי

ההוראה של המורים ותהליכי הלמידה של התלמידים. יחד עם זאת, כאשר אנו מעריכים מושא מסוים, הנתונים המשמשים להערכתו עשויים להגיע ממוקדים אחרים הקשורים אליו.

8. אילו מאפיינים של החינוך מוכוון הערכים יש להעריך?

מתוך מטרות ההערכה שהוצגו לעיל אפשר לגזור מהם המאפיינים שרצוי להעריך במסגרת החינוך מוכוון הערכים. כשמדובר על תחום ידע, כמו אנגלית, המאפיינים שיש למדוד ולהעריך נגזרים מהיעדים הלימודיים ביחס לידע ולמיומנויות השפה כפי שהוגדרו בתוכנית הלימודים. לעומת תחומי התוכן האקדמי, תוכני הלימוד בחינוך מוכוון הערכים מגוונים מאוד, בחלקם מורכבים ומאתגרים, וצפויים להשפיע על התלמידים בכמה רמות - קוגניטיבית, רגשית והתנהגותית. כמו כן, החינוך מוכוון הערכים נועד להוביל לתוצאות חיוביות מעבר ליעדים הלימודיים של תוכנית זו או אחרת. לדוגמה, נצפה שאחת מהתוצאות של יישום תוכנית לימוד המתמקדת בכבוד האדם תהיה שיפור ביחסים בין תלמידים למורים בבית הספר, על אף שזו אינה אחת ממטרות התוכנית. על כן, בבואנו להעריך את החינוך מוכוון הערכים, חשוב להסתכל על התמונה הרחבה שתאפשר לנו לבחון את השפעת התוכניות באופן מקיף ומפורט.

ניתן להצביע על שלושה היבטים הניתנים להערכה בחינוך מוכוון הערכים:

1. **יישום** - אינדיקטורים הבוחנים את ההיקף, האופן והאיכות של יישום החינוך מוכוון הערכים במוסד.
2. **השפעה ישירה** - אינדיקטורים הבוחנים את ההשפעה הישירה של ההוראה על הידע, ההבנה, התפיסות והעמדות של תלמידים בהקשר של תוכני הלימוד עצמם (כלומר, ערכי היסוד וערכיות).
3. **השפעה עקיפה** - אינדיקטורים הבוחנים את ההשפעה העקיפה של ההוראה על תוצאות התנהגותיות רצויות מבחינת האקלים הבית ספרי וההישגים הלימודיים של בית הספר.

8.1 יישום

בהפרדה מקובלת של מושאי הערכה נהוג להתייחס להערכת תהליך מול הערכת תוצרי התהליך (process vs. outcome evaluation). בהערכת תוצר נבחן האם התוכנית או המוסד השיגו את מטרותם. בהערכת תהליך נבחן אילו החלטות, פעולות ומהלכים בוצעו, האם הביצוע תואם לתכנון ואילו אתגרים התעוררו במהלך הביצוע. מבחינה זו, הערכת היישום של החינוך מוכוון הערכים היא הערכת התהליך שנועד לקדם חשיבה והתנהגות ערכית בבית הספר.

בהתאם לעקרון האחרייות⁶, חשוב למדוד כיצד יושמה תוכנית מסוימת בפועל. זהו שלב בסיסי בהערכת תוכניות כיוון שלא ניתן לצפות להשפעה של תוכנית חינוכית אם היא לא יושמה בפועל. באופן זה הערכת היישום מספקת את ההקשר המתאים לפרשנות ההשפעה של התוכנית. כלומר, כאשר מעריכים מהי ההשפעה הישירה או העקיפה של התוכנית, צריך לקחת בחשבון את מידת היישום שלה, כדי לתת הקשר נכון לפרשנות התוצאות. לדוגמה, אם בשני בתי ספר הושגו תוצאות דומות, אבל בבית ספר אחד היישום היה מינימלי ובשני היישום היה מקסימלי, אפשר יהיה לטעון שלתוכנית אין השפעה על התוצאות. נוסף על כך, הערכת היישום משדרת לשטח מסר לגבי חשיבות החינוך מוכוון הערכים, על כל מרכיביו.

6 עיקרון האחרייות מבטא את הנכונות והחובה של מוסד ציבורי או גוף שלטוני לתת דין וחשבון על פעולותיו ולשאת בתוצאותיהן. לכן, הערכה של יישום נובעת מעקרון האחרייות כי הארגון נדרש לתת דין וחשבון על הפעולות שביצע.

החוקרים דזנברי, ברנינגן, פאלקו והאנסן (Dusenbury, Brannigan, Falco & Hansen, 2003) מחלקים את השיטות להערכת מהימנות היישום (implementation fidelity) של תוכניות חינוכיות לחמישה היבטים:

- מידת הדבקות בתוכנית המקורית
- היקף יישום התוכנית
- איכות העברת התוכנית
- מידת שיתוף הפעולה
- ההבדל בין תוכניות שונות.

בעת ביצוע הערכה של יישום ייתכן ונתמקד בכל ההיבטים או רק בחלקם לפי הצורך. בפועל, כל היבט כולל אוסף של מאפיינים הניתנים להערכה. לדוגמה, את מידת הדבקות בתוכנית המקורית אפשר למדוד על פי היקף השינויים שנעשו בתכנים של התוכנית בפועל ואת היקף היישום אפשר למדוד על בסיס מספר שעות הלימוד שהוקצו לתוכנית. גם את איכות היישום אפשר לבחון במגוון דרכים, למשל לבחון את מאפייני הפיתוח המקצועי שקיבלו המורים בהקשר של העברת התוכנית הספציפית. לחלופין אפשר לאסוף מידע באמצעות תצפיות או דיווחי מורים ותלמידים על אופן העברת התוכנית, בדגש על מאפיינים ספציפיים שאמורים או לא אמורים להיות בה. נוסף על כך, העמדות של המורים כלפי תוכני הלימוד יכולים להסביר הצלחה או אי הצלחה של יישום התוכנית בפועל.

דוגמה לאיסוף מידע על יישום תוכניות לחינוך מוכוון ערכים ניתן לראות בשאלון הערכת ערכים של מפקח מינהל חברה ונוער (משרד החינוך, 2009). בשאלון זה נבדקים מגוון גדול של מאפייני היישום של החינוך מוכוון הערכים בבית הספר, כגון הגדרת המטרות בתוכנית השנתית, הכשרה רלוונטית למחנכי הכיתות, הזמן המוקצב לשעות חינוך, לתוכניות ייעודיות של החינוך מוכוון הערכים ולפעילויות נלוות (ימי עיון או סיורים) והפעלת תוכניות מחויבות אישית ומעורבות חברתית בבית הספר. כמו כן, נבדקת הימצאות של בעלי תפקידים רלוונטיים כגון רכז מחויבות אישית או מנחה מועצת התלמידים ומידת מעורבותם בתכנון ובביצוע פעילויות, זמינות של חומרי הדרכה וקיום ישיבות צוות בנושאים חברתיים-ערכיים, קיום של מערך הערכה ומשוב על יישום התוכניות, היקף שעות הדרכה וליווי מהמפקח על החינוך החברתי-ערכי קהילתי, שיתוף תלמידים בכתיבת תקנון ואמנה בית ספריים וכן היקף מעורבותם של ההורים ונציגי הרשות והקהילה. עושר המידע בשאלון מספק למקבלי החלטות תמונה מפורטת של האתגרים וההצלחות ביישום תוכניות לחינוך מוכוון ערכים בבתי הספר.

8.2 השפעה ישירה

השפעה ישירה מתייחסת למידה שבה הושגו היעדים החינוכיים של תוכניות בחינוך מוכוון ערכים. לרוב, יעדים אלו מתייחסים להשפעה על מאפיינים קוגניטיביים, רגשיים, חברתיים ומוסריים של התלמידים. אינדיקטורים של השפעה ישירה הנמדדים במסגרת של הערכה מעצבת בכיתה מסייעים לקידום ההוראה והלמידה על ידי מתן הזדמנות חוזר למורים ומתן אמצעים לדיון ולרפלקציה עבור התלמידים. אינדיקטורים דומים הנמדדים במסגרת של הערכה מסכמת מספקים עדות להשגת יעדי החינוכיים של התוכנית.

נביא להלן דוגמה למדידה של השפעה ישירה של תוכנית לימודים מוכוונת ערכים. במסגרת תוכנית העוסקת בערכי הדמוקרטיה וזכויות האדם נחשפים התלמידים לזכויות אדם במדינה דמוקרטית ולמחויבות ההדדית של האזרח והמדינה לזכויות אלו. ללמידה בהקשר זה ישנם היבטים מדידים המאפשרים למורה להעריך את המידה שבה הטמיעו התלמידים את החומר הנלמד. לדוגמה, המורים יכולים להעריך את התלמידים בהתאם

לרמות בטקסונומיה הקוגניטיבית של בלום (Bloom et al., 1956):

1. **ידע:** האם התלמידים יודעים מהן זכויות היסוד במדינה דמוקרטית?
2. **הבנה:** האם התלמידים מבינים מדוע יש לשמור על זכויות היסוד?
3. **יישום:** האם התלמידים יכולים לזהות איזו זכות יסוד נפגעה במקרה נתון?
4. **ניתוח:** האם התלמידים יכולים להסיק מה יהיו ההשלכות של ביטול זכות יסוד מסוימת?
5. **סינתזה:** האם התלמידים יכולים לחשוב על דרכים להקטין את הפגיעה בזכויות היסוד של קבוצות בקרב האוכלוסייה?

המורים יכולים להשתמש בשאלות לעיל במסגרת מטלה כיתתית, שיעורי בית או בחינה. שאלות מעין אלו יכולות לשמש בסיס לדין כיתתי, לעבודה בקבוצות או לעבודה אישית. הן מאפשרות לתלמידים להבין את הנושאים הנלמדים בצורה עמוקה יותר, ומאפשרות למורה לתכנן את המשך ההוראה בהתאם לקצב הלמידה ולתגובות התלמידים. בדומה, התפיסה הרווחת היא שיש להטמיע את החינוך מכוון הערכים בהוראת תחומי הדעת (ראו בפרק השלישי בדוח זה). כפועל יוצא, חלק מההערכה המתבצעת באופן שוטף תתמקד גם בהיבטים הערכיים שנלמדו במסגרת תחומי דעת שונים. לדוגמה, משנת 2017 התווספו לבחינות הבגרות שאלות עמ"ר (ערך, מעורבות ורלוונטיות). השאלות נועדו להעמיק את הלמידה באמצעות קישור החומר לחיי התלמידים ולאפשר להם להביע דעה אישית על הנושאים הנלמדים. תשובות התלמידים משקפות את יכולת החשיבה וההבנה שלהם, וכוללות גם היבטים של רגש, מעורבות אישית ועמדה ערכית.

היבט נוסף שאפשר להעריך קשור לאופן שבו התלמידים תופסים את הערכים. תפיסות אלו מגולמות גם בעמדות שיש לתלמידים כלפי ערכי היסוד וכלפי והחינוך מכוון הערכים בכלל. לדוגמה, במסגרת שאלוני האקלים וסביבה פדגוגית לחטיבות עליונות מתבקשים התלמידים לדרג את מידת הסכמתם עם היגדים שונים לגבי הנעשה בבית הספר. אחד ההיגדים עוסק בשיעורי החינוך: "שיעורי החינוך (שעת המחנך) עוסקים בנושאים שחשובים לי ומעניינים אותי". השאלון הוא אנונימי והתשובות מועברות לבית הספר ברמת הכללה גבוהה יותר ולא ברמת התלמיד הבודד. כך שאין לתלמידים חשש ממתן תשובה כנה. בעזרת סקרים מסוג זה יכול הסגל החינוכי לקבל משוב על פעילותו ולהשתמש בו לשיפור איכות החינוך מכוון הערכים.

ענף המחקר הפסיכולוגי העוסק בערכים משתמש במגוון כלים למדידת ערכים אצל אינדיבידואלים (ראו פרק 3). כלים אלו משמשים את החוקרים להבנת המבנה של מערכות ערכים, חקירת הקשרים בין ערכים שונים למשתנים אחרים (כמו אלימות, רווחה נפשית, הצלחה כלכלית וכיוצא באלה), השוואה של ערכים בין אינדיבידואלים, בין תרבויות ועוד. כלומר הניתוח מראה מהם הגורמים (factor) העיקריים שמשפיעים על אופן תגובת המשיבים לשאלון.

לדוגמה, אחד הכלים המקובלים ביותר למדידת ערכים הוא שאלון הערכים של שוורץ (SVS, see Schwartz, 1992) הבודק את חשיבותם של ערכים שונים בתפיסת עולמם של הנבדקים. על בסיס התגובות לשאלון אפשר למפות את עולם הערכים המוצהר של האינדיבידואל. הספרות מראה ששימוש בכלים מסוג זה אינו מקובל במסגרת החינוך מכוון הערכים בבתי ספר. אולם, כלים אלו יכולים להתאים במסגרת מחקר הערכה על תוכנית שנועדה להשפיע באופן ישיר על ערכי התלמידים. לדוגמה, במחקר מקיף על תוכנית חינוכית בארה"ב (Lessons in Character) נבדקה המידה שבה הצליחה התוכנית לחולל שינוי בערכי התלמידים בגילי 10-11 (Hanson, Dietsch & Zheng, 2012). החוקרים השתמשו בשאלוני דיווח עצמי בתחילת התוכנית ובסופה כדי לבחון את מידת השפעתה על ערכים שונים שעומדים במרכז התוכנית, כגון מעורבות חברתית, אלטרואיזם ואמפתיה.

8.3 השפעה עקיפה

השפעה עקיפה מתייחסת להערכת המידה שבה החינוך מוכוון הערכים מוביל לתוצאות התנהגותיות רצויות. בעוד שהשפעה ישירה עוסקת בעיקר בהיבט הקוגניטיבי והרגשי של הלמידה, ההשפעה העקיפה עוסקת בהיבט ההתנהגותי. לדוגמה, תוכנית העוסקת בערכים של צדק חברתי וסולידריות עשויה להוביל להגדלת מספר התלמידים בבית הספר העוסקים בפעילות התנדבותית. המטרות המוצהרות של התוכנית הן שיכתבו מה ייחשב כהשפעה ישירה ועקיפה. לדוגמה, אחת המטרות של החינוך לערכים באוסטרליה היא העלאת המוטיבציה ללמידה. האוסטרלים בחרו לבחון את ההשפעה הישירה של התוכניות על המוטיבציה של התלמידים ללמוד ועל יכולתם ליטול אחריות על הלמידה (Lovat, Clement, Dally & Toomey, 2010). ההשפעה העקיפה של תוכניות אלו עשויה להיות שיפור בהישגי התלמידים, אשר נמדד באופן שונה ממוטיבציה או לקיחת אחריות (לדוגמה, על ידי שינוי בציוני מבחנים רחבי היקף במערכת החינוך). על פי רוב ניתן לאפיין אילו תוצאות עשויות להתקבל באופן עקיף בעקבות יישום של תוכנית חינוכית העוסקת בערכים. ישנו מגוון גדול של תוצאות רצויות אפשריות לחינוך מוכוון הערכים. לדוגמה, הדוח "What works in character education" (Berkowitz & Bier, 2005) מסכם כ-70 מחקרים שבחנו למעלה מ-30 תוכניות. במרבית המחקרים נמצאה השפעה חיובית על משתנים כגון חשיבה מוסרית-חברתית, עמדות והתנהגויות פרו-חברתיות, כישורי פתרון בעיות, הקטנת השימוש בסמים ואלכוהול, הקטנת התנהגויות אלימות ואגרסיביות, התנהגות תקינה בבית הספר, עמדות כלפי לקיחת סיכונים, התנהלות מינית בטוחה, הישגים לימודיים ועוד.

חלק גדול מהתוצאות הרצויות של חינוך מוכוון הערכים נמדדות במסגרת סקרים רחבי היקף שעורכת ראמ"ה (הרשות הארצית למדידה והערכה), כדוגמת [סקרי האקלים והסביבה הפדגוגית](#) וסקרי ניטור אלימות. במסגרת זו נמדדים היבטים כגון מעורבות חברתית ואזרחית, סובלנות כלפי האחר והשונה, מעורבות באירועי אלימות (כולל אלימות דיגיטלית), יחסים של כבוד ואחוה בין באי בית הספר, התנהגות נאותה בכיתה, מסוגלות וסקרנות בלמידה, הקפדה על זכויות התלמיד בבית הספר ועוד. סקרים אלו מספקים מידע עשיר על התרבות הארגונית בבתי הספר ועל חלקם של התלמידים וסגל ההוראה ביצירת מרחב בטוח, מכבד ואכפתי המאפשר לקיים למידה איכותית. שיפור במדדים אלו מספק לצוות המורים משוב חיובי לעבודתם במסגרת החינוך מוכוון הערכים.

כמה היבטים של ההשפעה העקיפה של החינוך מוכוון הערכים מוערכים באופן קבוע במסגרת תעודות אמצע וסיום השנה. בבתי הספר היסודיים המורים מעניקים הערכה מילולית על מאפיינים שונים של התנהגות התלמידים כגון התמדה בלימודים, הקפדה על כללי משמעת, הכנה של שיעורי בית, עזרה לאחרים, שמירה על שיח מכבד, השתתפות בפעילות חברתית, לקיחת אחריות ועוד. באופן זה התעודה משמשת כלי תקשורת בין המורים לתלמידים, והיא מאפשרת למורים לתת משוב לתלמידיהם על התנהגותם בהיבטים חברתיים, רגשיים וערכיים.

9. סיכום והמלצות

עד כה הצגנו את ההיבטים השונים הניתנים להערכה במסגרת החינוך מוכוון הערכים. נסכם את הנקודות העיקריות:

1. מושאי הערכה יכולים להיות אנשים (תלמידים, מורים ומנהלים), חומרים (תוכניות ועזרי לימוד) או מערכות (מוסדות, רשויות, מחוזות, רשתות וכדומה). עם זאת, ההערכה של מושא מסוג אחד עשויה להתבסס על הערכה של מושא אחר, לדוגמה, הערכת תוכנית לימוד הכוללת ראיונות עם מורים שהתנסו בהעברת התוכנית.

2. ההערכה יכולה להתמקד בכמה נושאים:

- א. יישום התוכנית** - מדידה של היקף ושל איכות הביצוע של תוכניות חינוך מוכוון ערכים.
- ב. השפעה ישירה של התוכנית על ידע ועל תפיסות של תלמידים** - מדידה של השגת המטרות החינוכיות הישירות של התוכנית
- ג. השפעה עקיפה של התוכנית על התנהגויות התלמידים** - מדידה של השגת תוצאות רצויות של החינוך מוכוון הערכים.

3. מתוך מטרות ההערכה אפשר לגזור את מושאי ההערכה ואת המאפיינים שיש למדוד. לצרכים שונים נתאים הערכות מסוג שונה. לדוגמה, במסגרת הערכה מעצבת למטרות פדגוגיות סביר שמושאי ההערכה יהיו התלמידים והמאפיין המוערך יהיה ידע או תפיסות לגבי הנושאים הנלמדים. לא סביר שבמסגרת הערכה כזו ימדדו מספר השעות שהוקדשו לתוכנית או ייערך ריאיון עם מנהל בית הספר. עם זאת, אותה הערכה יכולה לשמש למטרות שונות. לדוגמה, הערכת ידע של תלמידים לגבי נושא שנלמד במסגרת החינוך מוכוון הערכים, כמו היכרות עם חגים של אוכלוסיות מיעוטים בארץ, יכולה לשמש את המורה למטרות פדגוגיות, ויכולה לשמש חוקרים המבקשים להעריך את איכות תוכנית הלימוד.

הצגנו מנעד רחב של אפשרויות הערכה במסגרת החינוך מוכוון הערכים במטרה להדגיש את מגוון מקורות המידע שיכולים לשמש את המערכת. אין באמור המלצה למדוד את כל מה שהוזכר לעיל. ישנם קשיים רבים בביצוע של הערכות בבתי ספר ואין לחברי הוועדה כוונה להעמיס קשיים נוספים. ההחלטה את מי ואת מה למדוד צריכה להיעשות בהתאמה מלאה למטרות ההערכה, ותוך כדי איזון בין שיקולי עלות (מהי ההשקעה הנדרשת ממורים ומתלמידים בביצוע ההערכה) ותועלת (איזה מידע נוכל להפיק מההערכה וכיצד הוא ישמש אותנו). בבסיס ההחלטה הזאת קו מנחה מרכזי - הערכה של חינוך מוכוון ערכים צריכה להיעשות באופן שיסייע לשיפורו ולשיפור תוצאותיו בלי לפגוע בתלמידים ובסגל ההוראה. לשם כך ניסחו חברי הוועדה כמה המלצות:

1. במסגרת החינוך מוכוון הערכים ניתן למדוד באופן ישיר ערכים של תלמידים ושל סגל ההוראה רק בתנאי שהמדידה אנונימית ולא מנוצלת לתגמול או ענישה כלשהי ונעשית כדי למדוד תחום ממוקד. מעבר לתנאי הזה, יש להימנע ממדידה ישירה של ערכים. מדידה כזו אינה מקובלת בבתי ספר, עשויה להתפס כ"בדיקת נאמנות", לעורר אנטגוניזם ולהוביל לאינדוקטרינציה. אפשר לשקול שימוש במדידה כזו במסגרת מסודרת של מחקר על יעילות תוכניות שמטרתן המוצהרת היא השפעה על ערך זה או אחר.

2. בתי הספר צריכים לייצר תרבות של הכלה ערכית ורגישות ערכית. נושאים ערכיים הם מורכבים ורגישים, והעיסוק בהם עשוי לעורר סוגיות אתיות שונות. תלמידים צריכים להרגיש בטוחים להביע את רגשותיהם ואת מחשבותיהם בלי חשש. לשם כך נדרש מרחב בטוח של הכלה ערכית ורגישות ערכית (ראו פרק 7), שבו תלמידים יכולים לבטא את עצמם ולתת מקום לאחרים לבטא את עצמם. יש לטפל בנושאים אלו בזהירות, כזו שלא תמנע דיון בנושאים רגישים אלא תאפשר דיון מכבד ומפרה בנושאים כאלה.

- 3.** בבחירת מוקדי ההערכה רצוי להתמקד בערכים שמבחינה תאורטית ואמפירית עוזרים ליצור תנאים מקדמי למידה בבית הספר. אשכולות ערכי היסוד של המשרד כוללים מספר רב של ערכים. על כן, יש לכוון את בתי הספר באילו ערכים להתמקד על מנת להגיע ליעדים חינוכיים רצויים, תוך כדי שילוב בין בחינה תאורטית ואמפירית של הערכים. לדוגמה, התמקדות בערכים של אהבת הדעת וחדוות הלמידה תספק מידע שיכול לסייע בפיתוח לומדים עצמאיים. התמקדות בערכים של ערבות הדדית תספק מידע שיכול לסייע בפיתוח סביבה לימודית תומכת.
- 4.** הערכה טובה של תוכנית חינוכית צריכה להתבסס על כמה מקורות מידע ולשלב מדידה כמותית ואיכותנית. נקודה זו חשובה במיוחד בהקשר של החינוך מכוון הערכים כיוון שמטרתו להשפיע על מגוון רבדים בקרב התלמידים (קוגניטיבי, רגשי והתנהגותי) וכן ליצור שינוי בתרבות הארגונית במוסד. לא ניתן להעריך את ההצלחה של תוכנית כלשהי בהשגת מטרות רחבות כאלה באמצעות כלי אחד או באמצעות מחקר הממוקד במושא הערכה או במאפיין אחד. להערכה כזו נדרשת הסתכלות רב-ממדית על השפעת התוכנית. נוסף על כך, השפעת התוכנית על התרבות הארגונית אינה בהכרח מיידית ועשויה להתרחש זמן מה לאחר שהתוכנית הסתיימה. אם כן, בבחירת מועדי ההערכה חשוב לבחון את השפעת התוכנית גם לאורך זמן.
- 5.** בבחירת המאפיינים המוערכים אפשר להתמקד בצדדים שונים של אותו מאפיין. לדוגמה, אפשר לנסות ולהעריך עד כמה תלמידים נותנים כבוד לתלמידים אחרים, או למדוד עד כמה הם נמנעים ממעשים שיכולים לפגוע בכבוד אחרים. רצוי למדוד את שני ההיבטים, אולם ייתכן שמשיקולים מעשיים יוחלט למדוד רק היבט אחד. יש לציין שניסוח השאלה יכול להשפיע על התוצאות המתקבלות. על כן, רצוי שפיתוח כלי המדידה והערכה יבוצע על ידי אנשי מקצוע היודעים כיצד להתאים את ניסוח השאלה לצרכים ולמגבלות בשטח.
- 6.** יש לכלול את נושא ההערכה המעצבת במסגרת הפיתוח המקצועי של צוותי ההוראה. על הצוותים ללמוד כיצד ההערכה יכולה לסייע להם ביישום החינוך מכוון הערכים, כיצד לפתח הערכה מתאימה לצורכיהם וכיצד להשתמש בה לשם שיפור ההוראה והלמידה בתחום.